

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVII/1–4

БЕОГРАД
2006

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVII

Св. 1–4 (2006)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Поводом једног питања постављеног 1936. године у <i>Нашем језику</i> (МИЛКА ИВИЋ)	1
Необразложени изузетак „млазњак“ (МИЛАН ШИПКА)	5
Глаголи говорења у функцији метајезичких модификатора (СТАНА РИСТИЋ)	15
О судбини „пределних речи“ — Размишљања о једном Стеријином лексикографском прилогу (ВАСА ПАВКОВИЋ)	25
Перифрастични предикат у новинским насловима (ИВАНА КОЊИК)	33
Неколико напомена о тзв. посесивном перфекту у српском језику (МОТОКИ НОМАЋИ)	43
Суфикси за грађење ктетика (од ојконима у Војводини) (МАРИЈАН ЈЕЛИЋ)	53

П р и к а з и

Српски језик у нормативном огледалу (МАРИНА НИКОЛИЋ)	66
Ристо Милићевић, Херцеговачка презимена (АСИМ ПЕЦО)	73
Милан Шипка, Језик и политика (ПРЕДРАГ ПИПЕР)	77
Стана Ристић, Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	81
Марта Бјелетић, Исковрнути глаголи (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	89
Уз један важан славистички јубилеј у Србији, <i>Славистика</i> , Књига X (СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ)	93
Семантичко-деривациони речник, Свеска 2: Човек — унутрашњи органи и ткива психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство (ИВАНА КОЊИК)	98
Јелица Стојановић, Драга Бојовић, <i>Српски језик између истине и обмане</i> , (Социо)лингвистичка анализа стања у Црној Гори (СТАНА РИСТИЋ)	103

Семантичко-деривациони речник, Свеска 2: Човек — унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство¹

Најава редакторки *Семантичко-деривационог речника у Предговору* Свеске 1: Човек — делови тела, објављеног 2003. године, да ће прва свеска, у којој су представљена деривациона гнезда лексема из лексичко-семантичке групе речи којима се именују делови људског тела, добити продужетак са гнездима лексема којима се именују унутрашњи органи и основна физиолошка стања, људска емотивна и интелектуална својства, појмови из тематског круга човек у окружењу — сроднички и др. социјални односи, те лексеме којима се именују основне радње (нпр. кретање), оваплоћена је у врло кратком року — за непуне две године. Средином јула 2006. год., изашла је друга свеска *Семантичко-деривационог речника*, двоструко већа по обиму у односу на прву (774 стр.), у којој су презентована најављена семантичко-деривациона гнезда лексема (СДГ) обједињених темом *Човек — унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Редакторски и сараднички тим делимично је измењен у односу на прву свеску. Покретачима и идејним творцима *Речника*, редакторкама Даринки Гортан-Премк и Вери Васић, прикључила се, у својству редакторке, Рајна Драгићевић, која се и раније бавила деривационим гнездима тематски организованих придева, уместо Љиљане Недељков, која је била редактор прве свеске *Речника*, док су у ексцерпцији и обради семантичко-деривационих гнезда, поред редакторки, учествовали (азбучним редом): Милан Ајлановић, Миљивој Алановић, Мирјана Гочанин, Јасмина Дражић, Ивана Коњик, Марија Мршић, Мирјана Петровић, Драгана Радовановић, Ивана Црњак, Гордана Штасни и Гордана Штрабац.

Прва свеска *Семантичко-деривационог речника* је, одмах по објављивању, наишла на изузетан пријем код стручне јавности и веома је високо оцењена, о чему сведоче бројни прикази и критике и у дома-

¹ Редакторке Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, ед. Лингвистичке свеске 5, изд. Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 2006, 774 стр.

ћим и у страним лингвистичким публикацијама.² Уз све похвале и признања ауторкама, како за концепцију *Речника*, тако и за целокупну обраду и ефикасност у изради, у поменутих приказима и критикама указано је и на карактер *Речника* — то је специјални лингвистички речник, модерно конципиран, по много чему први и једини не само у србистичким већ и у славистичким оквирима, истакнут је његов научни, али и дидактички значај (радећи овај речник, многи млади истраживачи оспособили су се за дериватолошка и семантичка истраживања и стекли лексикографско искуство) и потцртана његова велика вредност, садржана и у томе што отвара пут за даља језичка истраживања различитог усмерења (дериватолошка, семантичка, граматичка, лексиколошка, лексикографска и друга), а може бити врло користан и као методичко средство у настави српског језика, као матерњег или страног.

Да подсетимо, *Речник* је настао у оквиру пројекта *Стандардни српски језик*, који је реализован на Одсеку за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду под финансијским покровитељством Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије. У раду су учествовали сарадници на поменутом пројекту и студенти постдипломци поменутог одсека. Концепцију и принципе сегментације урадила је Даринка Гортан-Премк, редактуру дефиниција Вера Васић, табеле Вера Васић (у другој свесци заједно са Рајном Драгићевић), а након сваког СДГ иницијалима је потписан обрађивач (или обрађивачи) датог гнезда.

Друга свеска *Семантичко-деривационог речника* и концепцијски и методолошки — додаћемо и формално и визуелно — остала је неизмењена у односу на прву; неизмењене су, како проницљиво и духовито примећују редакторке у *Поговору*, остале и недоумице, које су се у првом реду тичале формирања гнезда из синхронијске перспективе, утврђивања лексема које су носиоци гнезда, идентификације лексема као јединица једног деривационог гнезда, утврђивања творбене основе и творбеног форманта, са којима су се редакторке, неспорно је, успешно (из)бориле. Грађа је, као и за претходну свеску, експерцирана из шестотомног *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске (*Речник* МС) и по потреби допуњавана лексемама из *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ (*Речник* САНУ), као и лексемама које се јављају као творбена основа вишестепених деривата, а *Речник* МС их не бележи. Задржан је принцип селекције експерциране грађе из прве свеске: у основни текст унете су лексеме које припадају савременом стандардном српском језику, а лексеме квалификоване у *Речнику* МС као застареле, покрајинске, кованице и сл. ре-

² Имали смо увид у следеће приказе и критике: Бранка Тафра, Једност семантике и творбе, *Филологија*, књ. 41, Загреб, 2003, 192–199, приказ Зузана Топољњске пшампан у: *Studia z filologii polskiej i słowianskiej* 39, изд. SOW, Warszawa, 2004, 327–332, затим Јеска Матијаневић, Семантичко-деривациони речник св. 1, *Зборник Матице српске за славистику* 65–66, Нови Сад, 2004, 401–405 и Милица Радовић-Тешкић, Семантичко-деривациони речник св. 1, *Наш језик* XXXV/1–4, Београд, 2004, 169–175.

гистроване су у напоменама. Изузетак је, како напомињу редакторке, направљен једино у случају лексема из терминологије сродства, када су задржане лексеме са овим квалификаторима, а искључене само оне где је одговарајући квалификатор примењен на различите фонолошке ликове исте лексеме.

Неколико речи о технологији рада из угла учесника у изради друге свеске *Семантичко-деривационог речника*. Први корак у формирању једног семантичко-деривационог гнезда био је темељно проучавање одговарајуће одреднице у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* Петра Скока, као јединог етимолошког речника нашег језика и као јединог нашег деривационог речника. На тај начин су добијене смернице за даљи рад. Услед непостојања електронског записа, сви даљи послови су рађени „ручно“. Следило је пажљиво претраживање шестотомног *Речника* МС, ексцерпирање свих лексема којима је дата лексичка морфема у основи и укуцавање грађе у компјутер; при том је контролно консултован *Обрајни речник* Мирослава Николића, како би се на минимум svelo евентуално испуштање деривираних лексема и сложеница, нарочито оних са лексичком морфемом у другом делу; затим је сравњивано са *Речником* САНУ. Ексцерпирана грађа је, даље, селектована на стандардну (дата у основном тексту) и ону која то није (дата у фуснотама). Деривати су сегментирани и разврставани у три скупине, које су засебно узбучаване: 1. деривати настали додавањем творбеног форманта на творбену основу — суфиксални деривати, 2. префиксирани и префиксално-суфиксални деривати и 3. сложенице. У тој фази су консултоване књиге Ивана Клајна *Творба речи* 1 и 2, Стјепана Бабића *Творба ријечи у хрватском књижевном језику* и *Речник творбених формана* Данка Шипке. На крају је следила индексација сваке лексеме, која је захтевала пуну пажњу. У току рада, све дилеме и сва двоумљења дискутована су и решавана у консултацији са редакторкама и уз њихову свесрдну помоћ, на чему им се, и овом приликом, срдечно захваљујемо.

Другу свеску *Речника* чине: *Садржај* (3–6), табеле префикса и суфикса (8–11), *Легенда* (13–14), *Скраћенице* (15–16), *Извори и консултована литература* (17), *Речник* (19–760), који обухвата укупно 123 семантичко-деривациона гнезда, у оквиру којег су издвојена СДГ именица са малим бројем деривата (685–687), гнезда којима су носиоци изведене именице (688–690), као и гнезда чији су стожери именице које у номинационим реализацијама означавају сроднике и сродство (691–760), затим *Поговор* (763–770), који потписују редакторке и на крају статистичке табеле којима су обухваћене обе свеске *Семантичко-деривационог речника* (771–773).

У односу на прву свеску, у којој су обрађене искључиво именице, што је било тематски условљено, у овој свесци се, као основне лексеме, семантички и деривационо анализирају и глаголи и придеви. То је омогућило да се, за сада још увек на ограниченом и релативно малом узорку, провери да ли тип семантичких и деривационих модификација зависи од категорије основне, полазне речи и да ли су име-

нице, као што се претпоставља, продуктивније у семантичком и деривационом варирању од других категорија речи. Одговор је, на основу досадашњих резултата, потврдан. У збирним табелама за обе књиге, датим на крају друге свеске, читамо да су именице најбројнији 1-степенни деривати (укупно 998), следе придеви (423), па глаголи (191), прилози (34) и на крају предлози и узвици са по једним 1-степенним дериватом. Када је у питању зависност продуктивности семантичко-деривационог варирања од категоријалне припадности основне лексеме, која је носилац творбене основе за дато СДГ, може се утврдити да је број 1-степенних (и свих) деривата неколико пута већи код именица, него код глагола или придева (на основу прве врсте збирних табела види се да именица као творбена основа продукује укупно 1171 1-степенни дериват, придев 208, а глагол 268).

Табеле префикса и суфикса доносе обједињени списак префикса/суфикса за прву и другу свеску *Семантичко-деривационог речника*. Списак префикса допуњен је са три раније нерегистрована префикса (*ван-*, *ћред-*, *са-*); тај број је знатно већи код суфикса.

Принцип индексирања лексема у *Речнику*, који може изгледати компликовано за читање, а заправо није, исти је као у првој свесци. Основна лексема, која је носилац гнезда, те је и визуелно издвојена, индексирана је бројем 0. Бројевима 1 (2, 3, ...) означен је степен деривације, тј. деривата: 1 — првостепени дериват, 2 — другостепени итд., бројевима у индексу (сабскрипту) означен је редни број деривата датог степена, симболом ПР означава се да је твореница настала префиксацијом, ^пПР да је реч о префиксираној префиксалној твореници, ПРс — префиксално-суфиксална твореница, ^пПРс — префиксирана префиксално-суфиксална твореница, С — сложеница и ^пС — префиксирана сложеница. Тако се, на пример, придев $I_1 < 0$ **бес-ан**, -сна, -сно чита као: први по реду 1-степенни дериват од основне лексеме (лексема **бес**), а именица $ПР_3 < ПР_2$ **обесн-ост** као: четврти по реду 3-степенни префиксални дериват од првог по реду 2-степенног префиксалног деривата, што је, у овом случају, придев **обестан**, -сна, -сно.

У *Предговору* Свеске 1 редакторке су исцрпно образложили теоријско-методолошке поставке и принципе сегментације. У *Поговору* Свеске 2 указале су на недоумице и проблеме који су се јављали током израде СДГ и *Речника*. А главни се односио на формирање семантичко-деривационих гнезда из синхронијске перспективе. Иако су критерији били јасно постављени и у већини случајева довољни, постојали су ипак и они случајеви када је било потребно спровести додатне семантичке анализе и различите процедуре провере. На пример, при формирању СДГ са лексичком морфемом *мрз-/мраз-*, тек је након семантичке анализе утврђено да постоји оправдан разлог да се њихова СДГ раздвоје, јер ову лексичку морфему садрже лексеме са доминантном семом температуре *веома хладно*, односно са, метафоризацијом добијеном, доминантном семом *негајивно осећање, нејирљивост*, при чему је дата асоцијативна веза изгубила продуктивност, што је ре-

зултирало удаљавањем семантичких садржаја ових двеју група лексема и распадом њихове полисемантичке и деривационе структуре.

Проблему утврђивања творбене основе и творбеног форманта приступило се примарно са становишта *значење деривата који је добијен у творбеном процесу*, уз примену семантичких и морфолошких критерија. У случајевима када је било могуће сегментирати лексему на два начина, ваљало је одредити се за један. Редакторке су се, како су истакле, руководиле значењем деривата, али и теоријским знањима о парадигматским семантичким односима и творбеним процесима, па је тако именица *небудности* сегментирана као *не-будности*, иако је била могућа и сегментација *небудн-ости*, јер дата сегментација одговара знању да су антонимијске асоцијације најјачи тип у парадигматским семантичким односима. Или лексема *јајарица*. У њој су препозната два деривата која одговарају двама значењима наведеним у *Речнику* МС: *јајар-ица*, једно-референтни дериват 'женска особа јајар' и *јај-арица*, двореферентни дериват 'ускршњи колач са целим обојеним јајетом у средини'.

Листа лексема којима се именују психофизиолошка стања и радње и психофизичке особине дата у овом *Речнику*, обухватила је главнину лексема овог тематског круга. Из разумљивих и оправданих разлога, које редакторке наводе у *Поговору* — немогућност утврђивања коначне листе лексема са значењем психофизиолошка стања и радње, взивање таквих лексема и за друге субјекте/објекте, а не само за човека, разлози техничке природе и др. — а на нашу велику жалост, остали смо ускраћени за СДГ *радоси* (поред *йуге*), глагол *смејати се* (поред *йлакайти*) или *раси* (уз *родити се*), *живети*, *стирати*, *мреши*). Прижељкујемо да их видимо у неком наредном, допуњеном, издању овог речника или у некој наредној свесци.

Чини нам се да је важно истаћи и значај граматичких и семантичких квалификација које се наводе уз готово сваку лексему у *Речнику*, а које не постоје, или не постоје у таквом облику, у другим, ретким, лингвистичким и дескриптивним речницима српског језика. У односу на *Речник* МС граматичка информација је проширена доследним индексирањем категорије глаголског рода и идентификацијом категоријалног семантичко-деривационог статуса именице и придева. Наводе се, такође, и граматичке квалификације типа: деадјективна именица, девербативна именица, затим семантичке квалификације типа: атрибутивна именица, збирна именица, колективна именица, квалитативни придев, посесивни придев, релациони придев, као и квалификације употребне и стилске вредности, што је од посебног значаја за младе истраживаче-лингвисте.

Бројни се закључци могу извести на основу текста и статистичких података изнетих у *Семантичко-деривационом речнику*, и бројне се творбене и семантичке анализе могу даље предузети. Да поменемо само неке, које су утврдиле ауторке. Статистички подаци потврђују претпоставку да потенцијал зарирања носе прсте, основне лексеме у номинационим реализацијама које припадају уском делу општег лексичког фонда. Деривати имају ограничену способност варира-

ња, изузев оних који у своме семантичком садржају имају цео или готово цео семантички садржај речи која им је у творбеној основи. Саставни делови деривата су творбена основа и творбени формант, који у номинационим облицима садржи творбену морфему и граматичку морфему. Богат семантички садржај неке лексеме индукује богато и разгранато деривационо гнездо; то значи да велики број деривата неке лексеме указује на њену полисемичност, а лексеме са највише значења и највећим бројем деривата припадају базичном лексичком фонду и имају централни статус у лексичком систему (на пример, именица *глава* која има преко 300 деривата). Потврда да чланови једне лексичко-семантичке групе развијају деривате на скоро исти начин, даје могућност да се, на основу анализе мањег броја представника групе (пре свега прототипских), претпостави организација деривационих гнезда осталих чланова те групе. И тако даље.

На крају овог приказа хтели бисмо да истакнемо још једно преимућство овог *Речника*, које може бити од значаја и за нормативистику. Наиме, у *Речник* су доследно унете форме женског рода именица којима се означававају и именују занимања или титуле, које обављају или имају жене и, са становишта савременог језика секундарно, значење супруге мушкарца који обавља то занимање или има такву титулу, уколико се оно у језику реализује, а које се најчешће творе суфиксима *-ица* и *-ка*. Досадашња језичка и лексикографска пракса су запостављале таква образовања, некада, чини се, оправдано (с нејезичке тачке гледишта), некада не.

Да *Семантичко-деривациони речник* и његови аутори заслужују све похвале, постало је јасно објављивањем његове прве свеске. Како је раније истакнуто, то је и по садржају и по обради врхунско лингвистичко (и лексикографско) дело у славистичким оквирима. Свеска 2 је са истим квалитетом наставила оно што је започето и урађено у првој свесци, довршавајући и тематски заокружујући семантичко-деривациону анализу лексема које се односе на *човека и његово постојање*. На тај начин смо добили исцрпан и целовит увид у разноврсне семантичке и деривационе процесе који се реализују унутар гнезда лексема које чине основу лексичког фонда. Добили смо темељ за даља разноврсна језичка истраживања и закључивања. Добили смо, неспорно је, врстан лингвистички речник који је у исто време исцрпан регистар творбених форманата, корисно методичко и нормативно средство и незаобилазан дериватолошки приручник.

Ивана Коњик